

УДК 347.453:349.222

Фелікс Цесарський,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ ДОКТРИНИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ СТОСОВНО УТОД ІЗ НАЙМУ ПРАЦІ РЕМІСНИКІВ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ)

Стаття присвячена аналізу еволюції відображення у правничій доктрині договірних конструкцій, що застосовувалися у сфері найманої оплачуваної праці в умовах економіки Середньовіччя. Ви- світлено еволюцію відповідних поглядів в умовах становлення, розвитку та занепаду цехового ладу, доведено безперервний зв'язок тогочасної правничої думки з нормотворенням, вказано на корисний доробок тодішньої доктрини, досі не повністю акцентований сучасністю.

Ключові слова: компаньйонажі, кутюми, майстри, найм праці, підмайстри, право на працю, учні, цехи.

Постановка проблеми. Еволюція правової доктрини в епоху після завершення існування Римської імперії була зумовлена потребою поступового врахування розвитку особливих суспільних відносин, які сьогодні мають стійку назву «феодальних». З іншого боку, відносини у сфері праці, подібні до «феодальних», існували й у римські часи – достатньо згадати про клієнтелу, пекулій та статус колонів. Це яскраво видно саме через аналіз правничої доктрини з питань найманої праці, радикальних змін якої, порівняно з античними часами, не відбулося. Відповідна доктрина мала подвійний вимір: з одного боку, вона мала характер тлумачення збережених джерел римського права (школи глосаторів та постглосаторів) [1, р. 90], а з іншого – мала на меті сприяти узагальненню національного права, насамперед звичаєвого (дослідники кутюмів) та відповідних правових механізмів (школа февдистів) [2, р. 13].

Майже всі автори епохи середньовіччя буди практиками – королівськими чиновниками, прокурорами, судьями – та часто суміщали власну діяльність з викладанням в університетах [3, р. 113]. Одні й ті ж персоналії у різних пізніших роботах обґрунтовано йменуються водночас глосаторами, февдистами та дослідниками кутюмів [4, р. 56] – отже, розподіл авторів за відповідними науковими напрямками можна вважати умовним. Відсутність належного аналізу відповідної доктринальної доробки зумовлює актуальність наукового пошуку.

Аналіз досліджень і публікацій. На жаль, персоналії носіїв такої доктрини на етапах раннього Середньовіччя до нас не дійшли; але починаючи з XIII ст. ми можемо, як і в римські часи, ув'язувати певні тлумачення та роз'яснення правової норми з конкретною особистістю. Одним із перших носіїв тогочасної доктрини став Філіп де Реми, сир де Бомануар, який у збірці «Кутюми Бовезі» приблизно в 1283 р. узагальнив та прокоментував французьке звичаєве право [5, р. 32].

У ті ж роки XIII ст. прево Парижу Етьєн Буало сприяв письмовому закріпленню (та відповідному коментуванню) цехових звичаїв та порядків столиці Франції в ґрунтовній збірці «Регістри ремесел та торгівлі міста Парижу» [6]. У XIV ст. за вказаним напрямом працював Жан д'Аблежі, який також склав величезну збірку кутюмів усієї Франції. Серед авторів XVI ст. ґрунтовний аналіз відносин у сфері праці здійснили Шарль де Мулен (Демулен) у «Трактаті про ф'єфи» 1539 р., Робер Бутрюш, Жан Бутіл'є, П'єр Кокіль у «Інституціях французького права» 1590 р. та Антуан Луазель в «Інституціях кутюмів» 1607 р. (ці дві роботи багаторазово перевидувалися разом, як єдиний практичний та навчальний посібник, аж до середини XIX ст.) [4].

У XVIII ст. продовжувався еволюційний розвиток французької доктрини дослідників кутюмів, февдистів та постглосаторів; у цій площині варто вказати на праці таких науковців, як Франсуа де Бутарік, Франсуа Буржон, Жозеф Ренальдон, Робер Жозеф Пот'є («Трактат про зобов'язання» 1760 р.

та «Трактат про інші форми контрактів» 1767 р.), Анрі Жан-Батіст Бушер д'Агрі («Сільський кодекс» 1774 р.), Шарль А. Б. де Рішбур («Загальна збірка нових кутюмів» 1727 р.), Франсуа Ерве («Теорія питань феоду та списків» 1785 р.) [7]. Особливе місце займають погляди Анн Р. Ж. Тюрго, втілені у нормативні акти, що в останні десятиріччя перед французькою революцією започаткували реформування режиму праці у промисловості та торгівлі [8, с. 23].

Наступні перевидання зазначених робіт цікавили у подальшому насамперед французьких істориків та істориків права кінця XIX та початку XX ст., таких як Адемар Есман, Жорж-Бернар Депінь, Жан Брісо та Марк Блок. Хоча більшість самих першоджерел французького середньовічного права була пізніше перекладена іншими мовами, зокрема (вибірково) російською, у XX ст., праці вищевказаних науковців XVI-XVIII ст. досі не мають повних перекладів із французької, зокрема, на українську, російську та навіть англійську мови.

У цьому контексті можна лише згадати про ретельний аналіз позицій глосаторів щодо договорів найму у дисертаційній роботі вченого українського походження Олексія М. Гуляева «Найм послуг» 1893 р., вказати те, що одна з найбільш ґрунтовних іноземних праць з історії права Середньовічної Франції «Філіп Август та його ставлення до міст» була написана Володимиром Г. Ляско-ронським у стінах Київського університету у 1900–1902 рр. [9, с. 106], та відзначити редагування фундаментальної російськомовної збірки перекладів джерел середньовічного права В. М. Корецьким у 1961 р. [10]. Можна констатувати мінімальну увагу сучасних авторів до відповідної проблематики.

Мета статті. Отже, завданням нашої статті є визначення специфіки еволюції юридичної доктрини Середньовіччя з питань найманої праці ремісників на прикладі Франції. Для її вирішення ми маємо дослідити роль фахівців у сфері права у процесах опрацювання та кодифікації тодішніх нормативних актів з питань найманої праці, у застосуванні, тлумаченні та навчанні відповідним правовим нормам.

Виклад основного матеріалу. Особливі умови правової регламентації у Середньовіччя отримала праця у містах, не пов'язана із землекористуванням та сільськогосподарським виробництвом; складання корпоративної, цехової системи такої праці вбачається єдиним можливим на певному етапі варіантом самозахисту робітників та власників заводів виробництва від постійних небезпек.

Ці процеси позитивно сприймалися владою; як приклад слід навести грамоту Філіпа Августа 1222 р. до єпископа Паризького. За цим актом єпископу приписувалося мати у Парижі сукнороба, шевця, залізних справ майстра, коваля, золотих справ майстра, м'ясника, тесляра, бондаря, булочника, слюсаря, кушніра, кожум'яку, бакалійного торговця, муляра, цирульника та сидельника. Ці робітники, вочевидь, мали статус особисто вільних осіб, адже грамотою їм гарантувалися привілеї (*libertate*), «якими досі користувалися ремісники Паризьких єпископів» [11, с. 202].

Єпископ Паризький, беручи згаданих ремісників до себе на службу, мав «васальною клятвою, яку дав королю, засвідчувати» (*dicet in lidelitate quam fecit nobis*), що «ремісників тих приймає до себе цілком сумлінно, без жодного обману» короля (*sine mesearere versus nos*). Королівська влада гарантувала після смерті єпископа «не заподіювати ремісникам тим ніякого сорому щодо їх майстерень» (*in stallis*), при цьому єпископ мав повідомляти про прийнятих ремісників паризькому прево. Після прийому усі ремісники мали «продовжувати займатися саме тим ремеслом, для якого їх приймають» [11, с. 202].

Втім, працівники єпископу не були єдиними ремісниками Парижу. Адже за привілеями паризьким м'ясникам, наданими Людовиком VII у 1162 р. та підтвердженими Філіпом Августом у 1182 р., «ніхто не може бути паризьким м'ясником без згоди інших паризьких м'ясників». Пізніше, у квітні 1380 р., було видано Королівську охоронну грамоту м'ясникам великої Паризької бійні, за яким відповідальність за збереження статусу голови та присяжних інших посадових осіб м'ясників, майна і речей, що належать корпорації, покладалася на паризького прево і його наступників, або їх заступників [12, с. 120].

У «Кутюмах Бовезі» 1270 р. (пар. 1519) Філіп Бомануар описував обов'язки сеньйора щодо міста-комуни, йому підвладній, зокрема, вказуючи на обов'язок феодала щорічно дізнаватися, в якому стані знаходиться місто та «як ним керують мери і ті, які поставлені його охороняти і їм управляти» щоб «бідняки зазначених міст могли мирно заробляти собі на прожиток» [10, с. 93].

«Регістри ремесел та торгівлі міста Парижу», складені Етьєном Буало у 1261-1270 рр., не мали на меті змінення системи звичаєвих норм щодо цехової організації праці. Водночас ці регістри не лише містять норми поведінки майстрів, підмайстрів (*ouvrier*), посадових осіб цехових корпорацій та влади Парижу, але й надають певні пояснення таким нормам із боку укладачів збірки. Тому

«Регістри» є не лише визначним джерелом щодо самих цехових порядків Середньовіччя, але й у певному вимірі пам'яткою тогочасної правничої доктрини. Задовго до першого опублікування в 1837 р. Ж. Б. Деппеном [6] текст «Регістрів» привертав увагу юристів і використовувався ними у вигляді цитат із відповідних рукописних збірок [13, с. 307].

Варто навести міркування укладача «Регістрів» щодо підстав цієї кодифікації. Адже, вказує Е. Буало, «ми бачили в Парижі ... багато позовів і чвар через нечесну заздрість і неприборкану жадібність, що породжує самогубні тяжби, через нерозуміння людей молодих і недосвідчених, через чвари між чужинцями та міськими жителями, що обіймаються певним ремеслом ... оскільки ми побоюємося, не поніс би король шкоди і не зазнали б збитку ті, хто стягує кутюми від імені короля, і що будуть в Парижі виготовлятися і продаватися погані вироби і погані звичаї там укореняться; і оскільки обов'язок доброго судді полягає в тому, щоб за можливості прискорювати та завершувати тяжби, та прагнути виправити всіх не тільки через острах покарань, а й заради отримання похвал» [13, с. 320]. У «Регістрах» охоплено збірки звичаєвих (кутюмних) норм, які були зібрані щодо кожної окремої професії в межах округу Парижу у її «статут». Подрібнення професій за спеціалізацією у цій збірці було максимальним, тому «Регістри», серед іншого, містять статuti більш ніж ста професій (цехів, ремесел) [6].

Вказані статuti містили обмеження та вимоги щодо заснування роботодавцем відповідного виробництва та працевлаштування ним інших осіб, щодо умов та режиму праці, статусу підмайстрів та учнів. Ці вимоги істотно відрізнялися залежно від конкретного ремесла, тому можна простежити бажання влади до заохочення певних ремесел та водночас ступінь конкуренції між наявними майстрами тощо. Так, наприклад, кожен, хто хотів бути в Парижі виробником капелюхів із павиного пір'я або луків, міг «ім бути вільно і мати стільки підмайстрів і учнів, скільки захоче, і працювати вночі, якщо є необхідність». Кожен паризький швець міг «мати стільки учнів, скільки хоче, без грошей і за гроші, на тривалий або короткий термін» [6, р. 180]. Обмеження на свободу набору та кількість учнів та підмайстрів не мали, наприклад, і полірувальники мечів. Кожен виробник гамаш міг мати учнів, «скільки хоче, і на такий час, як захоче», але щоб «кожен учень, якщо він не син майстра, який не платить нічого, за договором зі своїм майстром заплатив 12 су», з яких до казни надходило 8 су [6, р. 92].

На інші ремесла була необхідна згода влади та/або сплата мита за заснування виробництва: наприклад, ніхто не міг бути в Парижі ремонтником взуття, «якщо не купив ремесло у короля». Той, хто варить пиво, міг це робити «якщо королю завгодно» та знов-таки міг мати «стільки учнів і підмайстрів, скільки хоче, і працювати вдень і вночі, якщо в цьому є потреба». Шинкар мав для початку роботи заплатити шантеляж королю та водночас був «зобов'язаний мати [найняти] глашатая, якщо він не домовився [не відкупився від цієї потреби] з городянами» [13, с. 322]. Інші ж ремесла вимагали згоди представників цеху на заснування виробництва та на найм (прийняття) підмайстрів та учнів. Так, якщо пекар брав підмайстра на роботу, незважаючи на заборону старшини цеху, він мав заплатити старшині штраф та розірвати відносини з підмайстром. Якщо ж булочник продовжував надавати роботу підмайстру, старшина могла заборонити йому самому займатися ремеслом і накласти величезний штраф [13, с. 330].

Щодо ювелірів вказувалося, що «ніхто з паризьких ювелірів не може мати більше одного стороннього учня, але з своєї рідні або рідні своєї дружини, будь то далекої або близької, він може брати стільки, скільки захоче». Ювеліру заборонялося мати «рідного або стороннього учня менш, ніж на 10 років, якщо тільки учень не навчений так, що він може заробляти в рік 100 су та на своє питво і їжу». Жоден сідляр не міг «мати більше двох учнів, одного живописця і одного для обробки, якщо це не його діти або діти його дружини або якоїсь бідної людини, яких він навчить належним чином заради Бога, без договору про гроші або про навчання» [13, с. 335]. Інші статuti містили вимоги щодо персоналі учнів та підмайстрів. Так, за статутом цеху виробників «пряжок з жовтої міді, з простої міді, нової і старої, і з латуні» ніхто з майстрів не мав «тримати нехорошого, нечесного підмайстри, роззяву і поганого хлопця, з якого б то не було місця, чи то з Парижа або іншого місця» та не міг «наймати на якусь службу підмайстри, перш ніж той закінчить навчання» [6, р. 156].

Ніхто із сукновалів не мав приймати на роботу підмайстрів або учнів «шахраїв, злодіїв, або вбивць, або вигнаних з міста за дурну справу» та підмайстрів, що не мали «на руках сукні, вартістю в 12 ден'є». Більш того, запроваджувався інститут кругової поруки, адже «якщо підмайстри знають, що серед їхніх товаришів є така людина, вони повинні повідомити майстру, як тільки це дізнаються; а якщо вони так не зроблять, кожен підмайстер, який знав, платить королю штраф

в 10 су». Якщо ж підмайстри повідомили майстра про неналежного колегу, «а майстер такого підмайстра буде тримати на роботі, то він [майстер] платить королю 40 су, якщо згаданий шахрай був узятий працюючим в майстерні майстра» [13, с. 332]. Така процедура взаємного контролю підмайстрів передбачалася й статутом тесел, що виготовляють сідла. Вона передбачала спеціальну клятву підмайстра, що наймався, «на святих» у присутності одного старшини та не менше двох присяжних цеху як про обов'язок повідомляти про інших неналежних підмайстрів, так і про те, що він «вищезгадане ремесло робитиме добре і чесно»; найм підмайстра без такої клятви тягнув штраф на користь казни у 5 су. Клятва перед чотирма присяжними цеху передбачалася й статутом полірувальників мечів; втім, підмайстер цього цеху мав клястися лише про те, що після найму «згадане ремесло охоронятиме добре і чесно» [13, с. 333].

Інший механізм контролю передбачався у цеху ремінників, де майстер чоловічої статі міг брати учня виключно у присутності старшин, щоб вони «дивилися, чи має той, хто хоче взяти учня, достатньо коштів та вміння, щоб добрі люди, чії діти навчаються ремеслу ремінника, не втратили грошей, а учень – часу». Якщо хтось брав учня за дозволом старшини «і потім розоряється або вмирає, внаслідок чого він не може виконати свій договір з учнем або не має коштів його утримувати», старшини цеху були «зобов'язані взяти хлопчика і влаштувати йому навчання й утримання». Крім того, ремінники не мали права найняти підмайстра, якщо той «не працював будь-де за звичаями і кутюмами Парижу» у ремеслі не менш ніж шість років [6, р. 210]; [13, с. 332].

Цікавою нормою цього статуту є та, за якою «ніхто з ремінників не може продати свого учня, якщо тільки майстер не йде за море і не лежить хворим, або не хоче покинути своє ремесло зовсім», «щоб хлопчики не загордилися перш, ніж закінчать половину або чверть свого навчання, а також для того, щоб один працівник не переманював учня від іншого». Та більше, вказувалося, що «ніхто з учнів не може викупитися від свого майстра, якщо він не залишає ремесло назавжди з вищезгаданих причин», «для того, щоб учні не доставляли своїм майстрам турбот, внаслідок чого майстри дозволяють їм викупитися». Фактично ми бачимо стан учня, що нагадує рабський, адже його можна за певних умов продати та він не може навіть викупитися (як міг би кріпак) [13, с. 337].

Такі незвичні суспільні відносини у сфері праці у «Регістрах» суміщалися з більш прогресивними формами її регулювання. Так, за

статутом сукновалів передбачалася можливість тимчасового оплачуваного найму підмайстрів. Як каже нам «Регістр», «підмайстри, найняті на рік, зобов'язані ходити на роботу до своїх майстрів на годину, коли муляри і теслі йдуть найматися на площу. Якщо підмайстри не найняті, вони повинні йти на присяжну площу..., якщо хочуть бути найнятими в цей час і в цьому місці, і не йти туди скопом. Підмайстри повинні йти на площу в зазначений час без скупчення і не по домовленості», порушення такого порядку тягло штраф до казни у 5 су [6, р. 189].

Далі у статуті сукновалів відзначалося, що підмайстри, які наймаються поденно, повинні мати вечірній відпочинок, тобто припинити роботу у визначений час (у м'ясоїд пізніше, а у пост раніше; у суботу, у святкові та передсвяткові дні – ще раніше). Якщо ж «у ці вечори майстер потребує [праці] підмайстра, який працював у нього протягом дня, він може його найняти, не приходячи на площу, якщо вони зійдуться в ціні», тобто понаднормова робота вже найнятого підмайстра дозволялася, але за окрему платню. Якщо ж сторони не могли домовитися про оплату наднормової праці, «підмайстер може йти на площу ..., куди приходять майстри шукати підмайстрів, якщо вони їм потрібні вечорами або в інші години дня». Фактично це означає певну свободу сторін у виборі робітника та роботодавця. Статут цього цеху дозволяв карати учня, що «втік від свого майстра до кінця навчання», але дозволяв учню перервати навчання за умови оплати майстру витрат [13, с. 190].

Статут сідельних теслярів дозволяв майстру взяти другого учня, тільки якщо перший може цілком зробити «шедевр» (кваліфікаційну роботу), оскільки «якщо учень вміє зробити свій шедевр, розумно його тримати при справі, поважати і берегти більше, ніж того, хто не вміє його робити; так що майстер не посилає його більше в місто за збіжжям і вином, як хлопчиська». Цей статут доволі м'яко ставився й до учнів-втікачів – якщо учень тікав «від свого майстра з власної легковажності, перш ніж завершить і закінчить навчання», він міг безкарно повернутися до майстра протягом року й одного дня. Неповорнення учня тягло для втікача єдиний негативний наслідок – неможливість у подальшому «вступати в згаданий цех», але водночас майстер, до якого він не повернувся, не міг брати іншого учня вісім років після втечі. Такий підхід, вочевидь, мав сприяти гуманному та відповідальному ставленню майстра до вибору, навчання та утримання учня. Більш того, за цим статутом «якщо учень одружувався під час навчання у сво-

го майстра і не хоче ні обідати, ні вечеряти у свого майстра, він повинен мати за кожен робочий день 4 ден`є на свою їжу» [13, с. 190] тобто праця учня розглядається укладачами «Регістрів» у цьому статуті як, у принципі, така, що заслуговує на оплату.

Збереження цехових відносин у XVI–XVIII ст. за умов розширення товарного виробництва та ринкових відносин призвело до поширення інституту компаньйонажів, тобто товариств підмайстрів і робітників [14, с. 131]. Ці робітники, які не мали практичної можливості стати майстрами, самоорганізовувалися для впливу на майстрів. Так, один зі статутів компаньйонажу XVII ст. говорив, що «ми зобов'язуємо цим актом майстрів-господарів не приймати будь-кого з товаришів, не повертати в свої заклади нікого з тих, хто прийшов без згоди товариства, під страхом бойкоту закладу» [15, с. 46]. Цікавим у цьому контексті є заходи протидії роботодавців відповідному бойкоту та звільненням робітників. Як випливає з документу, укладеного власниками цукрово-рафінадних підприємств Ла-Рошелі 10 вересня 1701 р. у нотарюса, якщо будь-хто з них «буде примушений прогнати або звільнити кого-небудь зі своїх службовців або сам службовець захоче отримати звільнення перш, ніж закінчиться термін його найму, ніхто з вищевказаних панів буде мати право найняти його, або взяти його прямим або непрямим шляхом для себе або для іншої, не отримавши попередньо від службовця або учня письмового звільнення від його колишнього господаря, який засвідчує, що він йому служив сумлінно і пішов від нього з його, господаря, згоди» [15, с. 32].

Це пояснювалося у документі «тими щоденними втратами та збитками, які вони терплять, внаслідок зайвого свавілля службовців, котрі, по злобі або легковажності, без достатніх підстав, а найчастіше з чисто-го капризу, кидають роботу, і вважають, що в гіршому випадку вони будуть вважати себе в розрахунку з господарями, взявши свідоцтво про звільнення і пішовши з дому, де вони перебували, бо впевнені що вони знайдуть собі роботу в іншому рафінадному закладі, де їх приймають часто із зайвою легкістю». Також у цьому акті вказувалося, «що перерва роботи завдає істотної шкоди цій галузі промисловості, що не терпить зволікання, внаслідок великих капіталів, вкладених у неї, і великих витрат, які щодня здійснюються для цього виробництва» та що «найменше зволікання виявляється надзвичайно згубним» [15, с. 32].

Характерно, що вказані процеси виявилися неефективними через нетривалий період завдяки, серед іншого, просвітниць-

кій та науковій роботі Анн Р. Ж. Тюрго [8, с. 23], у лютому 1776 р. едиктом Людовика XVI було скасовано цеховий устрій. Як вказувалося у цьому документі, проект якого склав Тюрго, «ми зобов'язані забезпечити всім нашим підданам повне безроздільне користування їх правами; це піклування ми повинні мати особливою по відношенню до того класу людей, які, не маючи ніякої власності, крім своєї праці та старанності, мають тим більшу потребу і право користуватися у всій широті цими єдиними джерелами свого існування». В едикті констатувалися «численні зазіхання на це природне і загальне право з боку установ, правда, дуже древніх, яких не можуть узаконити ні час, ні упередження, ні, нарешті, акти тієї влади, яка, здається, їх освятила». В едикті відзначалося, що «громадяни всіх класів позбавлені права вибирати робочих по своєму бажанню і користуватися вигодами, які їм могла б дати вільна конкуренція в сенсі зниження ціни та підвищення якості роботи». Автори едикту відзначали, що «Бог, даючи людині потреби і зробивши для нього працю необхідним, створив з права на працю власність кожної людини, і ця власність є перша, сама священна і сама невід'ємна з усіх» [15, с. 75].

Висновки

Отже варто вказати, що правова регламентація найманої праці періоду Середньовіччя в умовах становлення, розквіту та занепаду цехової системи отримала відповідне доктринальне відображення. Відповідні дослідники мали, насамперед, практичне завдання зібрання, пояснення та тлумачення кутюмів (звичаєвого права) з питань цехового устрою та вирішення відповідних спорів, підготовки міських чиновників та суддів. Хоча тлумачення цехових звичаїв здійснювалося цими авторами з безумовним урахуванням соціальної стратифікації феодального суспільства та на базисі вчення римського права про угоди найму та сімейну владу (яку, вочевидь, поширювали на владу майстра), середньовічна правнича доктрина все ж містить низку прогресивних тез порівняно з позиціями римських юристів. Насамперед це визнання оплачуваної фізичної праці як зайняття, гідного вільної людини, а також визнання наявності творчого елементу у будь-якій фізичній праці. Також це визнання потреби у належній фіксації факту угоди про працю, у забезпеченні належних умов праці, доцільності встановлення кваліфікаційних умов до працівника, потреби врахування інтересів роботодавця та працівника, що виходять за межі цивільного обороту. Підсумком

еволюції відповідної доктрини про договірне забезпечення найму працівників стало визнання у XVIII ст. за робітником права на працю. Вплив цих досягнень середньовічної правничої доктрини на сучасне трудове та цивільне право має стати підґрунтям для окремих наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Saint-Aiglan A. P. De. Notice sur Jean Boutillier, auteur de la somme rurale / Alphonse P. De Saint-Aiglan // Bibliothèque de l'école des Chartes. – Année 1848. – Vol. 9. – N. 1. – P. 89–143.
2. Boutaric F. De. Traité des droits seigneuriaux et des matières féodales / François de Boutaric. – Toulouse, Libraires Associés 1775. – 692 p.
3. Renaudon J. Traité historique et pratique des droits seigneuriaux / Joseph Renaudon. – Paris : Knapen, 1765. – 428 p.
4. Loysel A. Institutes coutumières, ou, Manuel de plusieurs et diverses règles, sentences et proverbes, tant anciens que modernes, du droit coutumier et plus ordinaire de la France / Antoine Loysel. – Paris : Martin & Martin, 1679. – 241 p.
5. Beaumanoir P. De. Coutumes De Beauvaisis. Texte critique publié avec une introduction, un glossaire et une table analytique par Am. Salmon / Philippe de Rémi, sire de Beaumanoir. – Paris : A. Picard. – T. 1. – 1899. – 345 p.; T. 2. – 1890. – 430 p.
6. Depping G.-B. Règlements sur les arts et métiers de Paris rédigés au XIIIe siècle et connus sous le nom de Livre des métiers d'Etienne Boileau / Georges-Bernard Depping. – Paris ; De l'Imprimerie de Crapelet, 1837. – 566 p.
7. Hervé F. Théorie des matières féodales et censuelles / François Hervé. – Partie 1 ; Tome 7. – Paris : Knapen et fils. 1788. – 437 p.
8. Захер Я. М. Тюрго / Яков М. Захер. – М. : Госиздат, 1919. – 78 с.
9. Орищенко І. Середньовічна Франція у працях медієвістів київського університету університету Св. Володимира у другій половині XIX – на початку XX ст. / І. Орищенко // Часопис української історії. – 2012. – Вип. 22. – С. 105–111.
10. Хрестоматія пам'яток феодального господарства і права стран Европы / под ред. В. М. Корецкого. – М. : Госюриздат, 1961. – 960 с.
11. Ляскоронский В. Г. Филипп Август в его отношениях к городам / Володимир Г. Ляскоронский // Университетские известия – К., 1900. – № 10. – С. 1–69; К., 1901. – № 2. – С. 71–133; К., 1901. – № 6. – С. 135–247; К., 1901. – № 9. – С. 247–277; К., 1902. – № 12. – С. 280–319.
12. Средневековый город / под ред. В. Ф. Семенова // Ученые записки МГПИ. – Т. 59. – Вып. 3. – М. : МГПИ им. В.И. Ленина, 1949. – 185 с.
13. Регистры ремесел и торговли города Парижа / пер. Л. И. Киселёвой ; под ред. и с предисл. А. Д. Люблинской // Средние века. – 1957. – Вып. X. – С. 306–362; Вып. XI. – С. 171–221.
14. Бризон П. История труда и трудящихся / Пьер Бризон. – Петербург : Госиздат, 1921. – 448 с.
15. Сказкин С. Д. Старый порядок во Франции : пособие для практ. занятий / Сергей Д. Сказкин. – М.-Л. : Госиздат, 1925. – 96 с.

Стаття посвящена аналізу еволюції отображення в юридической доктрині договірних конструкцій, применяемых в сфере наемного оплачиваемого труда в условиях экономики Средневековья. Освещена еволюція соответствующих взглядов в условиях становления, развития и упадка цехового строя, доказана неразрывную связь тогдашней юридической мысли с нормотворчеством, указано на прогрессивные достижения тогдашней доктрины, до сих пор не полностью акцентированные современностью.

Ключевые слова: компаньонажи, кутюмы, мастера, наем труда, подмастерья, право на труд, ученики, цеха.

This article analyzes the evolution of reflection the contractual structures of employed in wage-paid labor in the legislative doctrine of the Middle Ages economy. The evolution of coherent views in the conditions of formation, development and decline of the guild system is displayed, the continuous correlation of the contemporary legal thought and legislative process is proved, some useful achievements of the Middle Ages legal doctrine that were not fully accepted by modernity are named at.

Key words: apprentices, companionage, coutumes, craftsmen, guilds, journeyman, labor hiring, right to work.